

Ілона КУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус Кропивницького міського нотаріального округу

ЗАПОВІТ ПОДРУЖЖЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Юридичній науці та практиці відомі різні види заповітів, які за своїми ознаками, правовою природою та сферою правозастосування різняться. Однак в умовах підвищення рівня правової культури і правової свідомості громадян, гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу, все більшої актуальності набуває питання посвідчення секретних заповітів, заповітів з умовою та заповітів подружжя. Останні, у свою чергу, були предметом дослідження провідних науковців, а саме: І.В. Жилінкової, З.В. Ромовської, Ю.О. Заїки, С.Я. Фурси, Я.М. Шевченко. Водночас поява заповіту подружжя у Цивільному кодексі України (далі — ЦК) [1] пояснювалась ідеєю впровадження підтримки сім'ї, захисту прав, законних інтересів чоловіка та дружини, надання можливості подружжю зберегти спільне майно, навіть після смерті другого з подружжя. Існування такого виду заповіту, як заповіт подружжя в теорії та на практиці сприймається неоднозначно. Одні вважають, що заповіт подружжя встановлює обмеження в суб'єктному складі при передачі майна чи майнових прав, інші вважають, що саме через цей вид заповіту акумулюється єдність спільного майна подружжя та досягається ефект його неподільності, використання за життя як одним, так і іншим членом подружжя спільного майна, набутого за період перебування в зареєстрованому шлюбі.

Розглянемо виділ окремих аспектів правозастосування заповіту подружжя з метою впровадження єдиної юридичної практики

на основі науково-теоретичного та практичного аналізу юридичної природи зазначеного вище виду заповіту.

Відповідно до ст. 1243 ЦК подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Сутність цього заповіту розкривається через юридичний склад та підставу виникнення правовідношення. Юридичний склад заповіту подружжя розкривається через консолідоване та рівноправне поєднання майнових прав, інтересів та волі двох осіб — чоловіка та дружини (подружжя). Спільність майнових інтересів та спільне волевиявлення осіб полягає в єдиному підході до призначення спадкоємців, оскільки ч. 2 ст. 1243 ЦК передбачає спадкування майна подружжя після смерті останнього з них, тими особами, які визначені в заповіті. Цим заповітом у цивілістичній науці запроваджується принцип свободи та спільного волевиявлення чоловіка і дружини, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Спільне волевиявлення розкривається через вольовий стан та відношення осіб до майбутнього спадкоємця. А оскільки свобода вибору спадкоємця співпадає — це є їх реальним бажанням, внутрішнім переконанням, особистим відношенням до спадкоємця їх майна.

Вирішальне юридичне значення при посвідненні заповіту подружжя є факт перевірки осіб, які звернулися для посвідчення заповіту, що вони є подружжям. Під подружжям розуміють шлюбну пару — чоловіка

та дружину [2]. Термін подружжя зустрічається у ст. 1 Сімейного кодексу України (далі — СК) [3]. Факт подружніх відносин нотаріус перевіряє за свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджений Кабінетом Міністрів України. Зразок актового запису про шлюб, основні елементи, які містить свідоцтво про шлюб, передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 10.11.2010 № 1025. З урахуванням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14.07.2016 до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» внесли зміни, відповідно до яких свідоцтво про державну реєстрацію шлюбу видається кожному з подружжя. Тому, вважаю, що для посвідчення заповіту подружжя, починаючи з дати набрання законної сили зазначеним вище Законом, нотаріусу подаються два екземпляри свідоцтв про державну реєстрацію шлюбу.

Підставою виникнення правовідносин, пов'язаних з посвідченням заповіту, є передбачені нормами ЦК дії осіб, які мають нормативний, вольовий, індивідуальний чи навіть персоніфікований характер.

Відповідно до статті 34 Закону України «Про нотаріат» до нотаріальних дій, що вчиняють нотаріуси, входить і посвідчення правочинів, одним з яких і є заповіт. Глава 3 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України визначає особливості посвідчення і заповіту подружжя. Основні риси заповіту подружжя такі: особливість суб'єктного складу (поєднання волі одночасно двох осіб; триваючий характер самих спадкових відносин (початковий момент динаміки спадкових правовідносин, розділеність в часі); захист прав другого з подружжя (шляхом накладення заборони відчуження, передбаченої ч. 2 ст. 1243 ЦК), юридична визначеність майна спільною

сумісною власністю (документальне підтвердження факту перебування майна у спільній сумісній власності подружжя).

Окремими питаннями правозастосування слугують питання про: склад майна, що може перебувати у спільній сумісній власності, відмова від заповіту подружжя, накладення заборони відчуження, оскарження заповітів, визнання їх недійсними та встановлення нікчемності заповіту. Коротко розглянемо ці питання.

1. Склад майна, що може перебувати у спільній сумісній власності. Відповідно до статті 60 СК майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, введення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самотійного заробітку (доходу). При посвідченні спільного заповіту подружжя нотаріус має роз'яснити заповідачам, що предметом такого заповіту може бути лише майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Про факт належності майна на праві спільної сумісної власності необхідно вказати у заповіті, оскільки це є необхідною юридичною вимогою такого заповіту. Відомо, що заповіт може складатися задовго до моменту смерті заповідача, тому майнова маса, яка розподілена в заповіті, може з часом змінитися. Якщо подружжя визначило в заповіті певне майно, яке було їх спільною сумісною власністю, а згодом воно змінило свій режим, то таке майно не може бути об'єктом спільного заповіту.

2. Відмова від спільного заповіту можлива лише за життя дружини та чоловіка і належить кожному з них (ч. 3 ст. 1243 ЦК). Ю.О. Заїка також вказує на порушення принципу відкликання заповіту. Особа, на користь якої складено заповіт, після смерті одного з подружжя може поводитись негідно (але в межах закону, що не дозволить усунути її від спадщини за заповітом). Проте чинне законодавство позбавляє заповідача в цьому випадку права скасувати заповіт.

3. Накладення заборони відчуження на майно, зазначене у заповіті подружжя,

здійснюється нотаріусом у разі смерті другого з подружжя (ч. 4 ст. 1243 ЦК). Значною проблемою, на нашу думку, при складанні заповіту подружжя, яка виникає на практиці, є неможливість розпорядитися своїм майном тим з подружжя, хто залишився живим після смерті іншого, оскільки у разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя. З одного боку, захищаються права спадкоємця, який зазначений у заповіті, оскільки ще за життя обох спадкодавців вони спільною волею вирішили, хто після їх смерті має спадкувати належне їм на правах спільної сумісної власності майно, а з іншого — обмежується право власності того з подружжя, який залишився живим. Після смерті останнього з подружжя право на спадкування набувають особи, визначені подружжям у заповіті. За умови складення спільного заповіту інший з подружжя, який може пережити померлого з подружжя на п'ять, десять років тощо, вже позбавлений можливості розпорядитися майном, на яке накладено заборону. Іноді життєві обставини можуть скластись по-різному, а тому подружжя має чітко володіти інформацією про цей вид заповіту та його правові наслідки. Про такі обставини може свідчити роз'яснення відповідних статей ЦК в тексті заповіту.

4. Необхідність складання окремого заповіту по відношенню до речей, які належить кожному з подружжя на праві особистої приватної власності. Зазвичай, подружжя володіє не лише спільним сумісним майном, а й певним майном, яке належить йому на праві приватної власності. Так, правовий режим роздільності майна поширюється на майно, набуте в порядку дарування, спадкування, на особисті кошти, речі індивідуального користування. Роздільною приватною власністю жінки чи чоловіка є страхові суми, одержані ними за обов'язковим або добровільним страхуванням тощо. До роздільного майна подружжя можуть входити і майнові обов'язки дружини, чоловіка, наприклад, обов'язок відшкодування майнової шкоди або сплати особистого боргу. Таким чином, спільний заповіт подружжя не охоплює

всього належного на праві власності майна, тому кожен із подружжя повинен скласти ще й заповіт, в якому визначити долю такого майна на випадок своєї смерті.

5. Оскарження заповітів, визнання їх недійсними та встановлення нікчемності заповіту. Заповіт може бути визнаний недійсним з підстав, установлених у ст. 1257 ЦК. Відповідно до абз. 2 п. 16 постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.08.2005 заповіт є правочином і на нього поширюються правила про правочини, у тому числі і про підстави та наслідки недійсності заповіту. Аналіз судової практики свідчить, що (згідно з рішеннями з Єдиного державного реєстру судових рішень, узагальнень судової практики, станом на 2016 рік) найбільше судових спорів виникає після смерті одного з подружжя, коли інший відмовляється від заповіту подружжя, або коли спадкоємець у заповіті подружжя просить захистити його інтереси шляхом накладення заборони відчуження майна, зазначеного в заповіті. Однак, з огляду на складність конструкції цього виду заповіту, предметом судового розгляду, як правило, виступають спори, пов'язані із практичною реалізацією ст. 1243 ЦК. Головними аспектами при посвідченні заповіту подружжя, на яких суди наголошують, слугують: обов'язкова присутність чоловіка та дружини при посвідченні заповіту (заборона посвідчення через представника); чітке встановлення та перевірка правосуб'єктності осіб — подружжя, які звернулись для вчинення нотаріальної дії; обізнаність кожного з подружжя про наслідки підписання заповіту подружжя (вважаємо, що у заповіті бажано зазначати не лише статті, але й зміст самої правової норми, роз'яснювати вимоги цивільного та сімейного законодавства, що буде підтверджуватися підписами подружжя на такому заповіті. Оскільки заповіти подружжя підлягають зберіганню 75 років, що передбачено номенклатурою справ нотаріуса, вони мають оформлюватись з урахуванням вимог чинних законодавчих актів, підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Правил нотаріального діловодства,

затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5.

Головне, на що маємо звернути увагу при реалізації заповіту подружжя, — це факт перевірки смерті одного з подружжя, факт відсутності рішення суду про визнання шлюбу недійсним і наявність спільного майна подружжя, яке зазначене в заповіті з метою накладення заборони відчуження.

Таким чином, заповіт подружжя, навіть з урахуванням неоднозначних наукових позицій, сталої судової практики, укладається подружжям, посвідчується нотаріусами,

насамперед, впорядковує суспільні відносини, які виникають між подружжям щодо спільного майна у разі смерті одного з них, та має на меті збереження спільного майна і захист законних інтересів подружжя.

На нашу думку, закріплення в цивільному законодавстві заповіту подружжя створило можливість забезпечити гарантії недоторканності майна, зазначеного в заповіті, для обох із подружжя, а також для особи, яка вказана заповідачами. Це також сприяє покращенню родинних відносин та зміцненню інституту сім'ї. ✎

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – С. 356. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Словник української мови. В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – С. 758. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
3. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – С. 135. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Заїка Ю.О. Заповіт подружжя // Право України. – 2004. – № 4.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 14.07.2016 № 1471-VII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 34. – С. 593. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1474-19>
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – С. 509; 2013. – № 51. – С. 716. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>
7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – С. 383. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>